

Rudolf Põldmäe

**TÄHELEPANEKUID TÄNA-
PÄEVASELT RAHVALUULE
KOGUMISMATKALT**

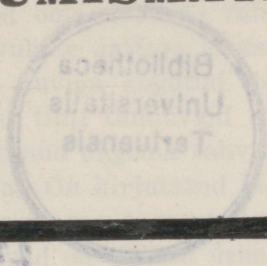

Tartu 1932

Rudolf Põldmäe

TÄHELEPANEKUID TÄNA- PÄEVASELT RAHVALUULE KOGUMISMATKALT

Tartu 1932

TÄHELEPANEMISEKS TÄNA-
PÄEVASELT RAHVALLISET
KOOLID KÄITÄLT

2.

5
22484

A-8048

Tähelepanekuid tänapäevaselt rahvaluule kogumismatkalt.

Rudolf Põldmäe.

Oleme sageli uhked oma suurtele rahvaluulekogudele, mille paljud usinad käed arvukate aastate jooksul on kokku kandnud. Kuid asjaarmastusliku huviga kogutud materjali tagant järele süstematiseerides leiame tihti tunduvald tühikuid. Oma-aegsed töötajad pole ulatanud nägema rahvaloomingut tervikulisel organismina. On kirjutatud üles küll aktuaalsemaid, rahva mälus elavamad motiivid, kuna siis mitmed vägagi tähtsad kujutelmad on jäänud üsna tähele panemata, kas nende rudimentaarselt säilinud kuju või jutustajate tahtliku varjamise tõttu. Teisest küljest on jäänud kahe silma vahele ka just liigtuttavad ja igapäevased motiivid, näit. kommete ja ebaus, mängude jne. alal. Kogumise ebaühtluse tõttu puudub tavaliselt usaldatav ülevaade ainekogu geograafilise levingu ja murdelise terminoloogia kohta. Üleskirjutatud materjalil puudub tihti ka eht rahvapärane laad, kuna korjajad on andnud liig vaba voolu enda mõttelennule. See vähendab ainekogu usaldatavust ja kaotab jäljed, mille järele saaks kindlaks teha jutustajate, mitte korjajate, isikupärasuse võnkuvusi ja neist seletatavaid muudatusi ainekogus.

Nende puuduste kõrvaldamiseks on teostatud järjekorjamisi, mille kestel saadud muljeid ja tähelepanekuid püüabki käesolev kirjutis jagada. — Tööle asudes tundub üldiselt, et rahvaluule laialtlevikumaks korjamiseks on soodsad aastad möödunud, kuna endiste rikkalikkude luulelademetel süsteem on mitmeti katkenud ja kaasaegne vanem põlv on kaotanud oma minevikulise mullapinna, nii et jutustajad peavad kuidagi kunstlikult tagasi laskuma ajajärku,

mis sünnitas ja kandis edasi rahvaluulelisi kujutelmi. Paljud motiivid on kadunud jäljetult koos nende suust-suhu kandjatega, kuna teine osa elab edasi kuidagi latentselt unustuse sambla-kocre all, mille lahtivõtmine nõuab küllaltki rohkesti vaeva ja hoolt. Jutustajaile-vanakestele endilegi tundub võorastava anakronismina tänapäevane korjamis-jaht, kuna nendegi arvates see tegevus kuulub juba minevikku. Tarvilikkude selgitustega õnnestub viimaks väljapaistmatumgi vanake asetada vestleva jututarga osasse, kuigi asjaosaline alguses hindab oma sellelaadilisi võimeid vägagi madalalt. Tõmmates inimesi jutuhuvi keerisesse selgub, et ka kõige „igapäevasemad“ inimesed teavad kõnelda üht-teist huvitavat rahvaluulest, kuigi rahval üldiselt näib olevat ettekujutus rahvaluule ainete edasikandjast kui omalaadsest, harvaesinevast sõna- ja mälumeistrist, kelle kõrval „lihtsureliku“ võimed ei suuda kuidagi vastata ammututtava „vanavarakorjaja“ nõudeile. Kui aga korjajal on vaja saada ülevaadet võimalikult terveist luule-repertuaarist, siis ta paratamatult peab otsima inimese, kel on tänapäevalgi laialdane ettekujutus asjast erakorralise võimega mälu tõttu, mis on suutnud moderniseeriva ajajärgu kiuste alal hoida minevikulisi mälestusi. Õieti nende unikumide leidmine tänapäeval ongi raskemaid ülesandeid korjajale. Jälgides ainult aastailt kõige vanemaid inimesi võib leida tavaliselt haiguste ja vanaduse rikutud mälestiste varem ei või jälle teisi, kelle endised teadmed kõdunenud päevade ühetooniluses või kustunud liig-usklikkuse ainuvalitsusliku võimu all. Leidub meie päevil ka vanu inimesi, kellele kasvanud minevikulise vaimu-ilma asemele uueaegne, raamatuline. Kohati puudub üldse vanema põlve rahvas, kelle hävitanud eriti 1929. a. talvel levinenud gripi-taud. Tihti leiad aga ootustevastaselt nooremate inimeste hulgast jutustaja, kes erakorraliste olukordade juures, millest nimetan eeskätt muidugi erksat ja vastuvõtlikku vaimu, erilist kokkupuudet ehtsa minevikuluulega, olles ise näiteks mõne kuulsa lauliku või nõia järeltulija jne., on suutnud elavana hoida teateid, mille loomulikkus ei jäta midagi soovida. Neid erandlikke juhuseid ei ole muidugi palju, kuid üldiselt võib öelda keskmise ja noorema põlvegi kohta, et meie vana rahvaluule teatavailaladel

ei ole kaugeltki veel surnud, vaid elab hilise pääliskihina, paiguti aga ka om ses kujus edasi. Selle leidmine nõuab aga suure ja oskust kui varem, jättes seega ka kogumise rohke tundjate hooleks, kuna diletantlikku „vanavara“ tuleb samuti instrueerida ja kindlaisse roopaisse juhtlikult läbi kaalutud piiride ulatuses. Suured monument on ikkagi üldjoontes valmis, mille üksikosade valmistam juba meistri kätt, töös vilunud osavust, kuna massiline kokkukandmine pole enam mõeldav. Ennetuttavate asja mine toob välja küll rea teiseid, mille erinevus võib näit. raamatuliselt tingitud, kuid ometi ei juhi küsimu seni vähe tuntud või hoopis tundmatud.

Korjaja peab olema ühtlasi hea psühholoog, k mõista inimeste erinevaid iseloomusid ja on võimeline k enda käitlemist vastavalt oludele. Jutustajate omadus peab eeskätt arvestama vaimu liikuvust, vastuvõtlikkust ja elavat reageeriv nähetele, mis aegade jooksul vaimus käärides võivad hilj duda ekspressiivselt, tundetoonilises süttivuses. Ju intelligentsus hindab muidugi õiglaselt töö täht tab kaasa selle õnnestumisele, kuid kaldub tihti ka t vahele segama oma arvamiste sekkarip sega. Vähem arenenud jutustajail leidub teateid eh määralt aju läbilaske piiratuse tõttu, kuid teisalt nende aina hõõguvad primitiiv-inimese suhtumuste ja uskun susest. Parem tuju on igatahes seal töötada, kus elani veel midagi „vanavara“ rahvuskultuu väärtusest, vaid esitavad oma teadmed kui oma-ae pidamiste ja teadmiste süsteemi. Eriti meeldivana se tundus Nissikihelkond, kuhu varem ei olnud jõ pea-aegu ühegi korjaja jalg ja kus nende ridade kirjut esimesi vagusid üsna rikkalikult säilinud rahvalooming Töö erilaadsus kutsus jutustajais esile ääretut uudishim tust, sest säärane „ametmees“ olevat see kõige huvit veidram!), sest kellel peaks olema ometi vaja niisug rahva „lori“! Samalaadseis ümbruskondades ei tuntu aegsete korjajate seemendatud rahvaiuulelisi „rahva

tuid“, mis mõnes enamarenenud paigas on tunduvalt mõjustanud rahvapäraste motiivide segimineku.

Üldse rahvaluule korjajale tunduvad eriti armsaina metsatagused ääremaad, kus moodsa aja päaletung olnud vähem edukas. Silmapaistvalt tihedasti on kultuuri levikuhoog seotud ka rahva jõukusega, nii et rahvaluuleliste küsimuste jälgimisel võib üsna kindlasti võtta lipukirjaks: mida vaesem ja vaimupimedam ümbruskond, seda ehtsamalt on püsinud rahva minevikuline vaimulaad. Sel põhjusel hiline korjaja sõbrutseb meelsamini vaesusräbalais popsiküladega, pelates suuremaid ja jõukamaid keskpunkte.

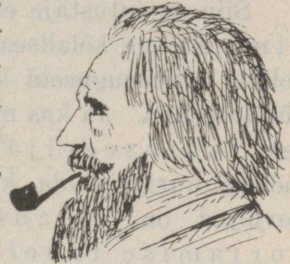
Ka kehvik võtab usutlejat piibutunnil lahkesti jutule.

Samuti mõõduandva tähenduse omab rahva usklikkus, mis samuti on pidurdanud uueaegse elu arenemist. Paiguti leidub veel terveid kihelkondi, eriti Harju- ja Läänemaal, kus eeskätt vennastekoguduse liikumine seisab kaugelt ees igasuguste „maiste“ harrastuste elavusest. Tugev pietistlik vool on juba varakult segavalt vahele astunud ka rahva ilmalikule luuletegevusele, hävitades

muide peaaegu jäljetult vana rahvalaulu, kuna selle erinevus koraalist on ilmne, nii et piiritõmbamine võis sündida selgelt ja hävitavalt. Samad ümbruskonnad on aga võrdlemisi puhtalt säilitanud rahvausundi ja kombed, kuna need on tihedasti segunenud rahva argielu toimingute ja mõtetega, nii et neist ei märgata midagi eriti „paganlikku“. Avameelselt tunnistas üks vanamees Nissist rahva suhtumist sellesse küsimusse: Mooses olnud ju see esimene nõid, miks siis neid ei ole leidunud meie maal!

Ka puudub sääraustes kohtades teravam vahe sugupõlvede vaadetes, kuna noorem generatsioon ei ole taganenud mineviku traditsioonidest, mis võivad kohati püsida üsna valitseval kohal. Pärnis huvitav oli kuulata mõnikord perekonnas auväärse kohal seisva vanakese jutustamist kõiksugustest „kuntsitamistest“, mida noorem põlv kuulab päält kui kaaluvat tõde, maailma tarkuste essentsi, mis möödunud põlvedelt pärandunud ainult nende vanakesele. Sellistel juhustel laskusin kõnelejate ja

kuulajate ühisele tasapinnale ega katsunudki selgitada ebatõenäolikkusi, mis ei leidnud uskumist kriitiliste kuulajate poolt. Hoidsin üldse naiivse vanema põlve poole ja kaitsesin kõigiti nende juttude usaldatavust, mis julgustas tublisti jutustajaid ja lubas tungida intiimsemategi küsimuste manu. Mõnikord isegi enda rumalaks-tegemine ja naeruvääristada laskmine omamoodi iseteadlikkude vanakeste poolt avas luule-allikad kogu värskuses, kuna kõnelejate üleoleku-tunne näis tahtvat lõplikult lüüa „võhikut“-usutlejat oma teadmiste rohkusega. Üldse korjaja peab süvenema ümbritsevasse keskkonda ja teotsema säälsaldust äratavalt ning sõbralikult, siiski kaasakiskuva intensiteediga, mis süütab ahju taha kõdunema jäänud raukade eneseteadvuse. Neid liigutab suuresti noore võõra huvitundmine nende, elust kõrvaletõugatute vastu, ja säärastel juhustel laotakse välja kõik salajasemad soovid ja mõtted, mis muidu oleks määratud kaole. Sääljuures aitab töö edukale arenemisele kaasa ka korjaja enda meeolude värskus, kõneluste elav leidlikkus ja oskus reageerida ootamatustele. Vähemalt sissejuhutamiseks töösse ja usaldusliku vahekorra võitmiseks peab püüdma kõnelejate poolehoidu, kuna hiljem üksikasjadesse süvenedes niikuinii peab teataval määral mehhaniseerima, loobuma tundepaisutuslikust kõnehoost, mis sütitab kõnelejad-raugad küll aktuaalsemate küsimuste avaldamiseks, kuid jätab kõrvale tuimadena tunduvad kõrvalisemad motiivid, mida on vaja pingutades kerida mälust, siluda ja kritiseerida. Elavas kõnehoos tavaliselt ei hakata harutlema näit. katkendlikke pikse motiive või pakase ja külma rudimentaarseid ütlushi, kui elust ja verest pakitsevad kodukäijate, tontide jm. lood ootavad paisu tagant vallale pääsmist.

Mõnusa jutuga talutaat
Simunast.

Ometi kestva ja pingutust-nõudva küsitlemisega saab kätte ka seesugused näilikut kustunud motiivid, mille olemasolust ei näi olevat jutustajal endalgi aimu. Just kestev jutlemine viib inimese sügavama saine maailma, milles viimaks hakkab nägema pilte ja kujutelmi, mis kerkivad mälust esile ainult assotsiatiivselt, seetõttu osalt ka ettevaatliku ettejutus-

tamise järele. Viimast abinõu tuleb tarvitada siiski väga tagasihoidlikult, ainult jutustaja iseloomu tundes, kuna leidub ka sääraseid fantaseerijaid, kes otsekohe loovad kuuldust uued motiivid või segavad seevõrra rahvapärased kujutelmad, et need kaotavad kõik oma väärtused. Näiteks seletas Jõhvi khk. 54 a. vanamees õige „sisukalt“ muuklase tähendust:

Kui teise oone pidi sisse tungima, ei old lihane varas, muukis teise ukse lahti, see oli muuklane. Teine inimene saatis selle talle kaela. Nagu tonti tehti, pidi verd andama sõrmest, risttee peal tehti, pidi siis varandust kandma. Muuk pidi ju ka varandust tooma. — ERA II 37, 107 (22) < Jõhvi, Aabel Ots (1931).

Siin on jutustaja eksiteele sattunud muuklase ja muukima sõnade kõlalisest sarnasusest, millest lähtudes korrutab kokku mitmesuguseid kuuldusi, et aga korjaja silmis esineda kõikteadjana. Ja kas minevikuski ei ole küllalt olnud sääraseid fantaseerijaid, kelle vabad mõttepaisutused võivad mõnegi uurija seada küsimusmärgi ette. Ja kahjuks vanemad korjajad on pidanud tarbetuks säilitada oma korjamise tähelepanekuid päälle objektiivsete motiivide, andes sageli vaba voli veel endagi mõttelennule, nii et uurijal on küllalki tegemist materjali usutavakstunnistamisega. Praegusaegne korjaja igatahes peab silmas pidama jutustajate erilisi kalduvusi ja andma kogutava materjali juure ühtlasi usutavuse kriteeriumi.

Korjamisel kokku puutudes väga erinevate tüüpidega peab harjuma ka sobivate käitlemisvormidega. Äärmise tagasihoidlikuse peletamiseks on olnud vajalik isegi viina tarvitamine. Selle abinõuga ergutatud jutustajad elustusid siiski õletulena, kustudes jälle peatselt ja langedes hiljem veel suuremasse elutusse. Ainult laule küsitledes võib viinapudeliga teha imet, kuna perekonnas tavaliselt kõrvale tõugatud vanakesed argipäeva kainuses nagu häbenevad laulda naiivseid värse, päälegi veel üleskirjutamiseks. Viinavaim hävitab aga eestlasele nii omase tagasihoidlikkuse ja enesejälgimise, päästes vallale paisu taga seisvad tungid, mis võivad avalduda korruga tundehtsas laulus, tantsus ja hüplevas ülemeelikuses.

Vaadeldes lähemalt rahvaluulelise materjali leiduvust tänapäeval peab kohe konstateerima vana rahvalaulu surmalekalduvat seisukorda, mida on kurdetud aina küll varemgi. Endised rikkalikud laulu kodupai-

gad, nagu Viru rannik jm., on kuivanud üsna luulevaeseks söödi-
maaks. Üksikud juhuslikult püsinud laulukatked tunduvad võõr-
kehadena oleviku proosas. U u e m r a h v a l a u l o m a kirjandusele-
lähedase laadiga on tõrjunud kõrvale regevärsi. Üksi-
kute vanalaulu katkete leidmisega ei taba veel laulikut. Nende
ridade kirjutaja kohtas Jõelähtmes vana langetõbist eite, kes olnud
omal ajal suur laulik. Vanakeses näis olevat veel küllaldaselt luule-
elamuslikku hoogu, nii et ununesid kõik kehalised hädad ja vae-
vad, kuid kuri haigus oli hävitanud mälust laulud tervikulisel
kujul, jättes järele vaid masendavalt mõjuvad varemed:

Kus need kuked kulda joovad,
Aned aljasta õbedad,
Peened linnud penningid.

Meie tahame taeva minna,
Ent kui redel katki läheb.

Oleksin mina olema,
Kannaksin mina Kalevi,
Kuldajalga neitsikesta.

ERA II 18, 91/2 (39—41) < Jõelähtme, Nehatu Uueküla — Ann Lepik,
78 a. (1929).

Laulu viis ja sõnad koos kehaga õõtsutava
rütmi-rõhutamisega tundusid eidel seevõrra lahuta-
mata osadena, et vähemgi katkestamine poolikult
kuuldud värsi kordamis-soovil paiskas roopast välja kogu masina.

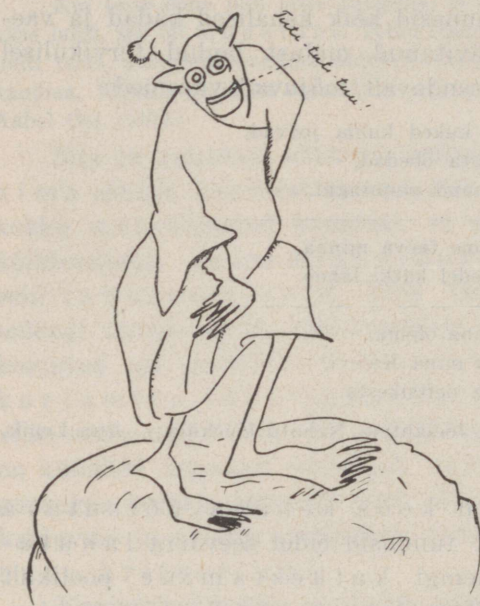
Õnneks on oma-aegsed korjajad küllaldasel määral suutnud
üles kirjutada just vanu rahvalaule, kuna praegused järelkorja-
mised neid kõige vähem suudavad leida. Kohati võib tabada
laule ju üsna elujõulistena (näit. Setumaal ja sõber Tampere
laulusoonte avastused Lõuna-Läänemaal), kuid üldiselt pole sel
alal peaaegu midagi uut leida.

Võrdlemisi lõpulähedases olukorras asub praegu
ka muinasjutt, mille languses on suurel määral süüdi raa-
matu levinemine. Kui kohata juhuslikult veel mõnd
muinasjutuvestjat, siis seegi on säilitanud loo pääjoonelised kõrg-
kohad, kuna muinasjutu stiilitunnused ja ettekande-laadi oma-
dused on enamasti kadunud, sest nende säilitamiseks puudub vas-
tav kõlapind, huvitundev kuulajaskond. Huvitava erandina nime-
tan siinkohal möödunud suvel Jõhvis kohatud Anton Rohtu, Konju

küla jutuosavat rätsepat, kelle arvukalt kõneldud muinasjuttude stiililine puhtus ja täpsus, üksikasjade korraldatus suures ja keerulises motiivide rägastikus ning lõpuks jutustaja enda naiivne ja kunstielamuslik suhtumine ebareaalseile sündmustele ja tegelastele keset argipäeva hallust ning elatusmurede silmatorkavust lubavad teda nimetada haruldaseks muinasjutu-

meistriks, kes nagu kogemata oleks eksinud kaas-aegsesse proosauputatud maailma.

Üldise tõeasjana tundub, et moodne aeg on hävitanud rahvaluulest eeskätt need osad, mis otsest taotlevad luulekunstilisi sihte ja on seetõttu rahva teadvuses ebausutavuse valguses. Selle kõrval on palju püsivamad motiivid, mille juured tunduvad asuvat tõepärasuse mullas, seega siis rohked muistendlikud lood. Nendega kaasaskäiv kordolnu kinnitus hoiab lood kaua usutatavana ja seetõttu ka püsivatena, kuna jutustatakse ju meeeldi üksteisele oma või teiste

Harju-Jaanis 1929 nähtud „kaapjalg“, valge „nunn“ pääs (surnule pähepandav takune tutiga müts). See hüpanud Haljava väljal kivi otsas ja hüüdnud: tuti-tuti-tuu!

elujuhtumusi. Minevikuliste uskumuste kammitsais kinni olles inimese aju sünnitab tänapäevalgi aina uusi saagasiid, teinekord päris lihtsaist juhtumitest. Näiteks jutustas 1930. aasta suvel vana kalamees Jõelähtmes järgmise loo:

Ma olen siin koha peal juba viiskümmend aastad eland. Vana peremees suri juba kümme aastat enne mind ära. Ta näitas oma miniale unes, siin on üks küün, et oo, laps, mind ei võeta kuskil vastu, ma olen siin Allika küünis. Minia rääkind unenägu teistele, hakand ise nutma. Näha põle küll kedagi old, vaatama ei ole ka jüst keegi läind, ei tea, kas ta siis oli seal või. — ERA II 27, 97 (9) < Jõelähtme (1930).

Lihtne unenägu surnud äiast võib areneda üsna kergesti k o d u k ä i j a - l o o k s, kui teised jutustajad jätavad lõpuks välja kahtluse loo tõepärasusest.

Või missugused muudatused ajas ja olukordades hävitavad säärase keskealise mehe kaljukindla uskumise üleoloomulikkudesse jõududesse, mida näitab järgmine „tõestisündinud“ lugu.

Ühel õhtul ma sõin parajasti toas, kui mu eit jooksis tuppa, et kratt lendab. Läksime kõik välja vaatama, meid oli kokku kaheksa inimest. Kratt lendas umbes versta kõrgusel. Kera oli ees, taga oli pikk jätk nagu orava saba. Mul oli veel söömisest lauanuga käes. Tõmbasin sellega järsku poisi vesti tripi katki. Siis kratt hakkas vajuma, keerles nagu tuuleveski. Langes umbes sada sammu meist kaugel. Nägime kõik, et inimese nägu oli tule sees. Tundsime veel seda nägu, oli üks tuttav vanaeit. See oli siis selle eide kratt. Oli jõukas eit, lehmad olid tal head, sead rammusad nagu hülged. — ERA II 18, 539/40 (16) < Ha-Jaani (1930).

Maailm on ju veel täis kõiksuguseid kurje ja häid vaime, kuhu siis nende teodki peavad jääma!

Või meie päevil k u r a t k i püsib rahulikult oma riigis! Eks kuulgem siis, mis ta on tahtnud teha isiklikult jutustajale.

Mu naisel oli veike ristimata laps. Magasime asemel, laps oli me vahel. Ma magasin juba. Naesterahvas nägi, et tulid uksest tuppa kaks suurt musta meest. Öeld: Ei saand tulla, kaks tõrvaküünalt on kahel pool. Läksid minema. Need olid kindlasti kurjad vaimud, käisid lapsi vahetamas. — ERA II 28, 358 (9) < Lügäganuse (1930).

Vanad kuuldused kuradite püüetest ristimata lapsi vahetada püsivad veel seevõrra elavalt inimeste teadvuses, et valvsa ema jube unenägu võetakse tõestisündinud loona, mis oma hilisaegse päritoluga võib kauaks jääda rahvale usutavaks.

Või kes omasugustest ei usu järgnevat „tõelist sündmust“, mille päältnägi ise kõneleb loo viimastes üksikasjades ja täie usaldusega.

Ma olen ise ussi näinud, kellel kroon peas. Ma läksin lese-põlves Porkuni metsa Saksa arusse, laotasin linu lahti. Tema magas einanuku all, punane kroon oli peas. Mul oli poiss kümne-aastane, tuli sinna, lõi puuga sinna peale. Uss lõi üles, tahtis kaela lüüa. Poisi nägu oli paistetand, uss viskas kihti peale. Teine naine tuli appi, aitas maha lüüa. Poiss oli kaks nädalad paistetand. See peab olema ussi-kuningas. Pailu inimesi ütlesid: Eks sa võtt seda krooni ära.

Ma käisin sel ajal ärraga kohut, võttis mu sauna ära, et sellega on ea kohut käia. Ma olin rumal, ei osand võtta. — ERA II 38, 243/4 (29) < Vä-Maarja (1931).

Kohati on kaotanud need uskumused oma minevikulise laadi, segunedes tihedasti moodsamate elunähetega. Nõnda on rohkesti koondunud igasuguseid vaimulugusid näiteks raudtee ümber, ja Jõelähtmes, kust sagedasti lendavad üle lähedase päälinnaga ühendustpidavad lennukid, kirjeldatakse kratti, kes lendavat õhus kui „lendur“. Kunda-Malla vaestemajas nähtud kummitus on varustatud koguni moodsate atri-butidega:

Meil käis talve toas kummitus. Kell oli kaksteist, tuli meie tuppa. Mina olin pahema külle pääl ja vahin, et mida ime see nüüd on, ja vahin, temal oli elektrilamp käes. Löen silmad peale, ilus paks meesterahvas oli, see oli üks vaim. Tousin istuma, vahin, hävis välja toast, uks oli haagis. See oli kummitus sedamoodi. — ERA II 28, 554/5 (1) < Vi-Nigula (1930).

Jõhvis kõneles möödunud suvel keegi vanake libahundi: „See on ka undi seltsi, terava nenaga nenda kui praega on poleitseikoerad, pika nenaga, nõssi kõrvadega.“ (ERA II 37, 639 (9) < Jõhvi.)

Muistendite tõepärasust kinnitavad aina teadaolevad isiku- ja kohaandmed. Kui kõneleja on aga küllalt usaldusväärne isik, siis tema jutud võetakse kõik puhta tõena. Ja siin tundubki mõnikord etteluiskamist puhtal kujul. Eriti vanad soldatid näivad olevat levitanud rohkesti saagaseid. Kuid kas need naljamehed uskusi võõrsilt saadud muinaslugusid või esitasid neid ainult oma seikluste illustreerimiseks, on muidugi raske kindlaks määrata. Pää-asi, et lihtsameelne kuulaja on harjunud igasuguste võimatustega ja usub kindlasti seda, mis näiteks oma lihane vend jutustab, nagu näitab järgmine lugu.

Mu vennad olid madrused, siis saju eel tuld, suured parved old, lindude moodi elukad, suured tiivad seljas. Karjund: vaaru, vaaru! Vanad inimesed, kes vaaraust uppusivad ära, vahel pidid merest välja tulema. — ERA II 38, 151 (8) < Kose (1931).

Kui on tegemist tahtliku naljaga või meelega õredaks jäetud valega, siis muidugi esimene kuulaja teab ja mainib edasijutustamisel seda. Kuid suust-suhu rännates jäetakse kõrvale jutu ebausutavuse seletus, ja kes teab,

millise saaga või muinasjutu embrüoks oleks võinud saada järgmine ehtkroonumehelik lorijutt, kui ainult noorem põlv oma laiemate teadmistega ei keelduks levitamist vanade „nikolai-aegsete“ seikluslugusid.

Siin Roelas oli üks vana soldat, see valetas. Ta korra näind, kui kuningas läind oma prouaga vihtlema, viht kaenlas, tema old vahi peal.

Siis pandud teda rahasüldasi vahtima, rahad olid sülda laotud. Tahetud teda ära vannutada, et ta easte vahiks. Ta öeld: No mis sest kasu on, teil on siin vannutud mehed, kes vahtisivad, nüüd süldade vahed sitta täis.

Ta söönd kuninga laste eest kõik o a paksu ää, lastele jäänd vedel lurr järele, lapsed larind seda.

Ta küpsetand kuninga lees kartulid.

Kaks soldatid oli, Onga Jüri ja Puki Madis, need valetasid, olid v a n a d soldatid, olid 25 aastad teenind. — ERA II 38, 398/9 (30) < Vi-Jaagupi (1931).

Mis veel kõnelda võõrate maade salapärasustest, kui siin o m a l m a a l g i küllalt imelikke asju. Taga-Pärnumaa elanikkude sõimunimi junnlased võtab Virumaal juba peaaegu mütoloogilise sisu-kujutluse.

Pärnu linnas peab olema mitu vaabriku täit inimesi, niisugused pisikesed, käivad vaabrikus tööl, peavad olema kivijunnlased. Kongi Kustas ütles, tema näind, et mis kuradi poisikesed need on, mustad, jämedad nagu tündred. Tuld vabrikust välja, maa-ilmama must pilve teisi. — ERA II 38, 503 (104) < Vi-Jaagupi (1931).

Sama jutustaja on arvatavasti ka samast allikast kuulnud Tori põrgust:

Seal peab Tori põrgu olema Pärnu linnas. Kui sa lähed sinna peale, siis ta teine serv kerkib kõrgele, teine jääb madalale, aga katki ei lähe, jüstkui paja kaas. — ERA II 38, 503/4 (105) < Vi-Jaagupi (1931).

Ka vana Tartu linn oma ülikooliga elab rahva fantaasias ja toodab aina huvitavaid lugusid.

Tartu linnas on v a s k s a u n. Kui võõras inimene läheb Tartusse, siis ta kukub kohe sisse: võetakse kinni ja viiakse vaskauna. Elav inimene visatakse kohe sinna kolekuuma vaskauna. Liha sulab kontide ümbert ära ja kondid lükitakse traadi otsa. — ERA II 19, 585 (12) < Juuru (1929).

Muidugi leidub ka vanemapõlve rahva hulgas a n a l ü ü s i - k a l d u v u s t e g a mehi, kes püüavad „naiivsele“ korrajale

„teaduslikult“ selgitada küsimusi, mis „rumalamale rahvale“ jäänud arusaamatuks.

Kodukäijad olid inimesed, kaevasid augud surnuaedadesse, elasid seal. Kui surnud sisse pandi, siis võeti puhtad riided ära. Kui keegi öösel mööda läks, siis kargasid kallale. Võtsid valged linad ümber, surnu-pealuud käes, küüned ka. Röövisid inimesi. — ERA II 28, 375 (1) < Lügenuse, Mihkel Maakus 59 a. vana (1930).

Selle seletuse leidmine maksis ehk kõnelejal mõnegi uneta öö, ja võimalik, et sääraseid aluseid on tõepoolest olnud kodukäijajuttude tekkimisel, kuid korjaja pöörab peagi niisugusele „targale“ selja ning otsib aina rumalamaid, vanusest nõdrakesi, kes seda „vana lori“ puhtal kujul usuvad.

Leidub vahel ka üsna noori ja arenenud inimesi, kes eelmisele tüübile vastandlikult püüavad võimalikult loomutruult edasi anda rahvaluulelisi lugusid, olles rohkem ka teadlikud materjali ehtsuse väärtuses. 1930. aasta suvel leidis nende ridade kirjutaja Lügenuse rannast 30-aastase noormehe, kelle hää mälu ja loomulik intelligents oli muude teadmiste kättesaamatusel haruldaselt rohkesti säilitanud ehtsaid muinaslugusid. Ootamata üllatusena tundus mõne säärase muinasluulepärli esitamine astronoomia, meteoroloogia jm. üsna kõrge tase-mega harutluste hulgas:

Viru-Nigula kiriku juures on Verioja, seal old vesi sees. Katk itkend seal, et ei pääse Pada iisisi hirmutama:

Paluojas palju vetta,
Ei pääse Pada iisisi hirmutama.

Siis muutas enese noaterast. Mees läks mööda hobusega, võttis noa ja viskas vankrile.

Ennäe, katk sai üle oja ja oligi jälle rohelises riides katk. Siis mehele ja hobusele kinkis elu, mattivõrra andis veel hõbeda, ja tappis Pada iisid maha. Iisid olid siis inimesed katku keeles. — ERA II 28, 291/2 (37) < Lügenuse, Mihkel Tapner, 30 a. v. (1930).

Või kas oleviku noorpõlvise on vaba igasugusest nõiatempudest? Millest siis elavad moodsad hiromandid ja käetargad? Nende ridade kirjutaja kohtas 1931. a. suvel Toilas, seega päris haritud ümbruskonnas, veel üsna vanamoelise kaardimoori, kellega vesteldes tuli mitu korda juttu katkestada ja eit vabastada ärevatele „kundedele“. Küllap har-

rastavad kaasaegsed noored muidki „kuntsitamisi“, mis mõnikord veel üsna tihedas suguluses vana-aegse nõia-usuga, nagu näiteks järgmine katse raha muretseda:

Raha-saamiseks metall-mark visata kolmel neljapäeva õhtul korstnaauku ja öelda: Kurat, säh üks mark, anna mulle üheksakümmend üheksa marka! Siis kurat tuleb ja õpetab, kuida rikkaks saada. — ERA II 19, 427 (12) < Juuru (1929).

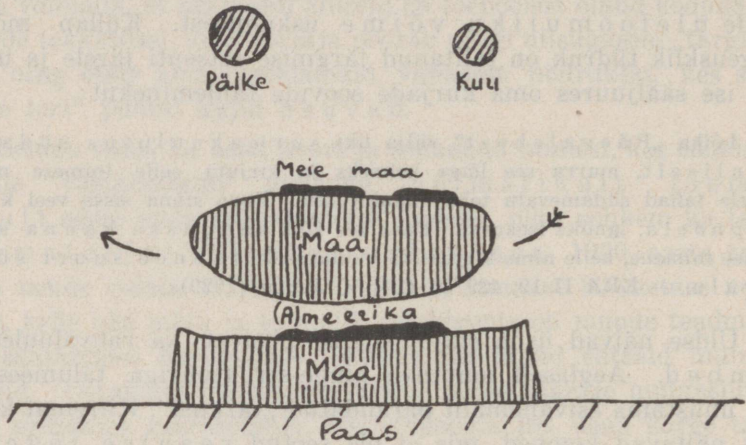
Neil toimingutel on rohkesti juures ka lihtsalt naljatomise elementi, kuid ega kõnelejad isegi täiesti vabad ole nende üleloomuliku võime uskumisest. Küllap mõnigi kergeusklik tüdruk on talitanud järgmise retsepti järele ja uskunud ise sääljuures oma kurjade soovide täidminekut:

Lõika „Päevalehest“ välja üks surmakuulutuse südamekujuliselt, murra see lõige kolmeks ja kirjuta selle inimese nimi [kellele tahad südamevalu teha] kuulutusele. Pane sinna sisse veel kolm nõõpnõela, igaüks isekarva. Pane see kõik saapasse kanna alla, siis see inimene, kelle nime kirjutasid kuulutusele, tunneb suurt südamevalu. — ERA II 19, 429/30 (15) < Juuru (1929).

Üldse näivad üsna elujõulistena püsivat ka rahvaluulelised kombat. Aeglaselt muutuva hinge-struktuuriga talumes on visa unustama esivanemait pärandatud „tarkusi“. Kiiremat kadumist näitavad kombat, mis ei ole seotud reaalse tegevusega, nagu mitmesugused tähtpäevadega ühenduses olevad „kuntsitamised“ jne. Tänapäevani palju elujõulisemalt on säilinud kombat, mis tihedalt põimuvad argielu tegevusse, inimest isiklikult puudutavasse nähetesse. Nõnda kohati vanemapõlve rahvas tarvitab üsna rohkesti „kuntsipidamisi“ näit. karjanduse ja üldse põllunduse alal; siis edasi — rahvapärased arstimised ei kannata sugugi veel tarvitajaskonna puudust, kuigi meil on arstide võrk üsnagi tihedasti üle maa.

Praegusaegne inimene ei ole samuti kaugeltki vaba kurja silma ja nõiduse kartusest, sest olevat ju neid nõidugi veel elus. 1929. a. suvel kohtasin Harju-Jaani khk:s haruldaselt jutuka eide Kai Silbergi, kelle hiilgav mälu oli säilitanud üsna tervikuliselt mineviku maailma. Eidel oli rohkesti teadmisi ka rahvalikkudest arstimistest, mis oli talle andnud nõiakuulsuse. 85-aastase vanakese lõpu lähedus oli silmaga nähtav: juba olid jäänud üksikud organid funktsioneerimast:

silmi kattis kae ja kuulmist oli järele jäänud õige väheselt. Kuid kõneluste elav hoog tiivustas eide üles ümbritsevaist raskustest. Ennast-unustav vaimustus pani lõpuks pihtima oma nõia-patte, kuigi eit oli haruldaselt uskmatu, külm „ratsionalist“. „Mine ja pasunda nüid terve ilmale, et sa oled ühe nõiamooriga juttu aand ja kõik ta saladused kätte soand!“ Ja mis oli see nõidus — lihtsalt ülekasvamine ümbruskonnast, võimete eba-harilik suurus. Ja kunas mass sallib erandeid? Algul

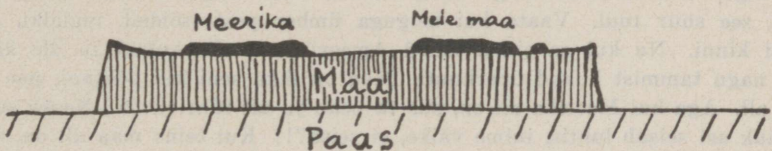
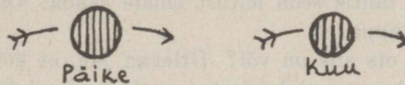
Maakera, nagu seda nüüdisaja teadusmehed kujutlevat (vt. lk. 194).

jutukas naine, siis otsitav rahva-arst, hiljem põlatud nõiamoor. Tundsin tõsiselt kaasa mineviku vaimusuuruste kannatustele, sest „nõidade“ saatus ei ole olnud kunagi kerge.

Samuti kõneldi Kose Paunkülas eidest, kes olevat noorelt käinud teistel tüdrukutel l u u p a i n a j a k s. Suure iseteadvusega ärples keegi külarätsep, kuidas temagi olnud kimbus tüdrukuga, kuni viimaks sõimanud teist koledal kombel, mis päästnudki ta hädast. Tundsin ääretut huvi selle naise vastu, keda saatus omal ajal nii palju kiusanud, et on hävitanud isegi loodetava p e r e k o n n a õ n n e — Anni oli jäänud elu-õhtuni üksikuks. Kahjuks ma ei saanud asjaosalist kätte, kelle elukäik näis suurtes joontes ühtuvat Kitzberg'i „Libahundi“ Tiina kurbmänguga.

Neiski küsimustes nüüdne korjaja peaks olema tähelepanelik, et aidata uurijal selgitada uskumuste reaalseid aluseid. Nõnda oli varem kuulnud Harjumaa lõunaosas k o d u k ä i j a nimetu-

sena sõna „tillutaja“. Küsimuse selgitamisel võis teha mitmesuguseid oletusi, sidudes sõna linnunimetusega „tillutaja“ või koguni sugulust otsides tilli, s. t. suguelundiga. Nende ridade kirjutaja sattus aga Jüris suurema kodukäjalugude seeria jälgile, mis hargnes samas kihelkonnas leiduvast Tillutaja saunast, kus kunagi käinud surnud vanamees kolistamas ja tekitanud ärevust üsna laias ümbruskonnas. Lugude kandumisega suure maantee kaudu kaugemale võis kohanimi saada mütoloogilise olendi nimetuseks. Sellepärast on korjajal vägagi tähtis mitmesuguste kõrvalandmete nägemine, mis

Maakera, nagu ta „tõepoolest“ on.

enamasti ei näi puutuvat asja, kuid lähemal selgitusel osutuvad hädavajalisteks lisandeiks mitmesuguste kujutelmade tekkimise mõistmiseks.

Korjaja teadlikkus materjali leiduvusest on nüüdis-ajal esimene nõue. Ka lihtsam ülevaade asjast aitab tunduvalt kaasa lisa-andmete nõutamisele. Tundub, et seniste korjajate kogude ühekülgsus tihti on sellest, et ei ole teatud midagi küsida. Ja rahva enda ettekujutus varem defineeritud „vanavarast“ on siiski üsna kitsas. Sinna on mahtunud eeskätt laulud, muinasjutud, mõistatused, kuna mitmesugused puht-abstraktsed sündmusteta seletused ja ütlused, kombestik, terminoloogia, rahvapärased arusaamad elust ja maailmast, käsitused nähetest, kujutelmad olendeist jm. on jäetud üsna kõrvale, kõnelemata rahvapärase väljendus-stiili küsimustest. Neid külgi laiendades oleviku rahvaluule-kogujal peab silma ees seisma rahva terviklik minevikuline vaimuilm, mille

moodustavad niihästi sisulised küsimused kui ka nende avaldamisvormid kõige lähemas ühenduses nende kandja lihtsameelse eesti talutaadi ja -eidega.

Lõpetagem käesolev kirjeldus huvitava külatarga maailma probleemide harutlusega, mille ehtsa rahvapärase jutustamislaadi ja mõtete lapselik-järjekindla loogika sõber T a m p e r e on jäädvustanud vestlevale autorile endale märkamatu eeskujuliku täpsusega (vt. joonised lk. 192 ja 193):

Na minevaasta veel leidsid — õhulaevadega käisid — ühe maa. Põle aga selle maa keelt teand. Nojah, see oli seal Soomemaa taga olnd. Neljakesi olid jah. Igaüks tahtis seda leitust omale saada. Olid seal sassi läind, tahnd üksteist maha tappa.

Kus see maailma ots siis on või? Ütlevad jah, et kõik kohad on leitud, aga kus on see koht, kus taeva luht otsa saab ja ilmal äär oo?!

Nä, ütlevad, et maakera olla ümmargune — seisab luhtis, et Ameerika olla sii all. Et päike, kuu seisab vakka, ja maakera käib. Minu arvates see põle õige. Kui see maa ringi käib, küll ta need majad-loomad kõik ära viiks, see suur tuul. Vaata kui kelguga ümber posti sõidad, muudku oia mütsi kinni. Na kui sa sinna lähed Ameerikasse, siis kukud ju üle ääre alla, nagu tammist kukud uperkuuti. Maa on ikka seni kui põhjani, pae on ikka all. Aga kui Meerika all on, siis ta peab ju alt tühi olema. Neoke suur ja ränk asi seisab luhtis, inime väike, ei seisa?! Kui teine maa all on, siis meie maa on jo tema kohal, nad ei näe jo päikest. Nojah, kui maakera ümber käib, küll siis maja ka ringi ühes käiks. Näe, mul üks maja ots ommiku pool, teine õhtus — küll ta siis peaks jo vahel kah lõuna ja põhja poole keerama. Aga näed, ikka seisab oma koha peal.

Mina ei tea, kas nad tahavad inimesi pimestada või? Ega's nad omete isi seda ka ei usu.

Ah, et meeriklased läbi maakera minna, jalad meie poole, pea all pool või?! Mis lora see oo!! — ERA II 16, 454/7 (30) < Kullamaa, Kalju v., Süüre-Kalju k. — H. Tampere < Mihkel Järlep, 77 a. (1929).

